

“Tədqiqatçılar” layihəsinin bu dəfəki qonağı dosent, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Sevinc Qocayevadır. Qeyd edək ki, Sevinc xanım görkəmli Azərbaycan alimi, şərqsünas, “Ərəbcə yazmış Azərbaycanlı şair və ədiblər” monoqrafiyasının müəllifi Malik Mahmudovun qızıdır. Biz də müsahibimizlə Malik Mahmudov, “Ərəbcə yazmış Azərbaycanlı şair və ədiblər” monoqrafiyası, eləcə də orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı barədə söhbət etmişik.

– Malik Mahmudovun – atanızın Azərbaycan elmi üçün əvəzsiz xidmətləri olub. Çoxlu elmi əsərləri var. Bəs atanızın çap olunmamış və yarımçıq qalmış əsəri varmı?

– Atam Malik Mahmudovun araşdırmaları üç kitabda toplanıb ki, bunlardan ikisi Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığı ilə bağlıdır. Bu mövzu həm də onun namizədlik işi idi. Bu kitab “Piyada Təbrizdən Şama qədər” adlanır ki, bu da Xətibin yol pulu olmadığı üçün Təbrizdən Şama piyada getməsi ilə bağlıdır. Məşhur alim oraya Əbül-Əla Əl Mərrinin yanına təhsil almaq üçün gedirdi. Atam 1964-ci ildə İraqda Bağdad Universitetində təhsil alarkən orada Xətibin təri ilə işlənmiş kitabları görmüşdü. Məhz bu kitabları gördəndən sonra atamda Xətibin yaradıcılığını tədqiq etmə həvəsi yaranmışdır. Xətib Şərq aləmində tanınmış bir alimdir. Onun şərhçilik fəaliyyəti ilə yanaşı, həm də qrammatikaya, dilçiliyə dair kitabları, ilahiyiyatla bağlı əsərləri mövcuddur. Xətib “Qurani-Kərimə” 4 cildlik təfsir, həmçinin Quran qrammatikasına aid 2 cildlik əsər yazmışdır. Atam onun yaradıcılığını araşdırarkən təkcə elmi fəaliyyətinə deyil, həm də onun yaradıcılığında soy-kökümüzlə bağlı məsələlərə də diqqət yetirmişdir. Digər kitabı “Ərəbcə yazmış Azərbaycanlı şairlər və ədiblər”dir ki, buraya VII-XII əsrlərdə yazıb-yaratmış şəxslər daxil edilmişdir. Bu kitabda ilk dəfə olaraq qədim mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın beş əsri araşdırılır. Təsəvvür edin ki, yalnız bir müəllif, bir tədqiqatçı beş əsri geniş və sistemli şəkildə ərəb mənbələrinə müraciət edərək faktlarla tədqiq edir. Bununla o, yurdumuzun ərəbdilli mədəniyyətinə aydınlıq gətirir, beş əsrin üzərindəki qara pərdəni aradan götürür. Malik Mahmudovun bu araşdırmalarında əsas ideya Azərbaycanlılarla bağlıdır. Haqlı olaraq M. Mahmudov yazır ki, onlar Türk ruhunu ərəb qəlbinə salmağı bacarmışdılar.

Yəni, yurdumuzun qədim ərəbdilli mədəniyyətini sistemli şəkildə araşdırmaq və Azərbaycanın nə qədər zəngin mədəniyyətə sahib olduğunu faktlarla isbat etməkdir. Biz həmişə başqa xalqlara, dillərə böyük hörmətlə yanaşmışıq, eyni zamanda öz keşmişimizlə də öyünməyə haqqımız var. Necə ki, İsmayıl ibn Yasar Xəlifənin qarşısında “nəsim uca, şöhrətim ölçüsüzdür, qılincin ucu kimi kəskin bir dilim vardır” deyərək öz millətinin keçmişini canlandıran misralarla bəhs edir və bununla fəxr edirdi. Bu bizim haqqımızdır.

Atam Şərqsünaslıq fakültəsində uzun illər ərəb ədəbiyyatından müəhazirələr demişdi, lakin dərslik nəşr olunmamışdı. Vəfatından sonra Filologiya elmləri doktoru Aida Qasimovayla birlikdə onun arxivindən mühazirələrini, qeydlərini topladıq və bunu

Şairlər mədhlər yazıb, dolanışqlarını təmin edirdilər

Sevinc Qocayeva: “Yaponlar Nizami Gəncəvi yaradıcılığını çox sevirlər”

“Klassik Ərəb ədəbiyyatı” adı altında nəşr etdirdik ki, Şərqsünaslıq fakültəsində tələbələr tərəfindən istifadə olunsun.

– Sevinc xanım siz Həqiri Təbrizinin yaradıcılığında elmi iş yazmısınız. Maraqlıdır, nəyə görə atanızın yolunu davam etdirmədiniz?

– Atam mənbələrdə – təzkirələrdə, cümlələrdə saxlanılan şeir parçaları və ərəb alimlərinin fikirləri əsasında onların dünyagörüşü, həyatı, yaradıcılığı barədə kifayət qədər məlumat vermişdi. XI əsrdə Azərbaycanda yaşayıb-yaratmış, XII əsrdə ərəbcə yazan şairlərin, ədiblərin həyat və yaradıcılıqlarını tam şəkildə araşdırmışdı. Mən əlbəttə ki, atamın yolunu davam etdirmək istəyirdim. Lakin digər tərəfdən dissertasiya mövzusu düşündəndə çox istəyirdim ki, işlənməmiş bir sahəyə müraciət etmişdi. Bu zaman Həqiri Təbrizinin “Leyli və Məcnun” əsəriylə tanış oldum. Əsərdən bir parça “Hikmət Xəzinesi” muntəxəbatında yer almışdı və geniş şəkildə tədqiq olunmamışdı. Bu, mənim diqqətimi çəkdi və əsərin tədqiq olunmadığını bildikdə onunla bağlı araşdırma aparmağı qərara aldım. Əsər diqqətimə həm də ona görə çəkmişdi ki, bu Azərbaycan dilində bizə gəlib çatmış ilk “Leyli və Məcnun”dur. Həqiridən öncə Qul Əli, Zəmiri kimi şairlər əsa dilimizdə bu mövzuda əsər yazsalar da, təzkirələrdə kiçik parçalara rast gələsək də, bizə tam şəkildə gəlib çatmayıb. Həqirinin əsəri isə dövrümüze qədər gəlib çatmışdır. Onu da qeyd edirəm ki, əsərin əlyazması London Muzeyində, fotosurəti isə Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunda qorunur. Həqirinin bu əsərində diqqət çəkən və maraq doğuran suallardan biri o idi ki, Həqiri Nizamidən təsirlənmişdimi və Füzuli bu əsərlə tanış idimi? Çünki türk dilində ən möhtəşəm “Leyli və Məcnun” müəllifi Füzuli hesab olunur. Həqiri özü üç şairin – Nizaminin, Dəhləvinin və Hatifinin adını çəkir. Əsər tədqiq olunanda isə məlum oldu ki, Həqiri ən çox Hatifdən təsirlənmişdir. Lakin burada Nizami “Leyli və Məcnun”unda-

kı Məcnunun küləklə söhbəti, Kəbəyə ziyarəti kimi bəzi səhnələrlə uyğunluq da nəzərdən qaçmır. Eyni zamanda Həqiri yaradıcılığının Füzuliyə təsiri məsələsində mübahisələr mövcud idi, bəziləri Füzulinin bu əsərdən təsirlənmədiyini, hətta tanış olmadığını da yazırdılar. Lakin əsəri tədqiq edərkən müəyyən təsirlənmələrin şahidi oluruq. Hər ikisinin əsəri lirik-epik idi və hər iki “Leyli və Məcnun”da “İstəmə” rədifli qəzəl yer almışdı. Füzuli “İstəmə” qəzəlinin bir beytini Həqiriyə nəzərə kimi yazmışdı.

– Ərəbdilli Azərbaycan şairləri ilə bağlı araşdırmanı atanızdan sonra kim davam elədi, yeni bu mövzuda yeni bir tədqiqat işi yazılıbmı?

– Xeyr, yazılmayıb. Çünki, atam bu sahəni dolğun araşdırmışdı, qaranlıq qalan yer yoxdur. Lakin bir dəfə atamdan soruşdum ki, V-VI əsrlərdə də bizim ədəbiyyatımız olubmu? Cavab verdi ki, əlbəttə, olub, amma bunu araşdırmaq lazımdır. Ömür vəfa etməyirdi, həmin şairlərin yaradıcılıqlarından qalan nümunələr əsasında yəqin ki, özü araşdıracaqdı. Lakin 52 yaşında vəfat etdi və bu sahə hələ də araşdırılmamış qalır. İstisna olaraq qeyd etməliyəm ki, onun “Əruz və qafiyə” əsəri əsasında nəzəriyyəyə aid yazdığı kitabı Qaleylə Allahverdiyev tərəfindən geniş tədqiq olunub, beləliklə, cəmiyyət Xətibin nəzəri fikirləri ilə daha yaxından tanış ola bildi.

– Ərəbdilli şairlər barədə danışaq. O dövr, mühit və ərəb dilində yaradıcılığı şərtləndirən amillər hansılar idi?

Malik Mahmudov xüsusi diqqət yetirmişdir.

– Siz qeyd etdiniz ki, onlar əsərlərində əsasən türk ruhunu, təfəkkürünü təbliğ edirdilər. Bu baxımdan onlar ərəb ədəbiyyatına hər hansı yenilik gətirə bilmişdirlərmi?

– Sözsüz. Biz İsmayıl ibn Yəsarın yaradıcılığına diqqət yetirək, bu cür yeniliklərə rast gələ bilərik. Məsələn, ərəb şeirinə ilk dəfə məntiqi ardıcılığı gətirən İsmayıl ibn Yəsar olmuşdur. Ərəblər bir mövzuda şeir yazarkən ancaq iki beytdə həmin mövzudan bəhs edirdilər. Daha sonra isə gecenin, karvanın, səhranın təsviri, qəhrəmanlıq mövzusu – hamısı bir-birinə qarışırdı. Ancaq İsmayıl ibn Yəsar öz yaradıcılığı ilə göstərdi ki, şeirdə mütləq məntiqi ardıcılıq olmalıdır. Şair hansı mövzuya müraciət edirsə, həmin mövzunu birinci misradan sona qədər davam etdirməlidir. İsmayıl ibn Yəsarın qəsida yaradıcılığında da yenilik özünü göstərirdi. Bu yenilik ondan ibarət idi ki, ondan əvvəl qəsida yazanlar, mərsiyə yazarkən ölənin şəxsin igidliyini, zahir-əlamətlərini, şan-şöhrətini, var-dövlətini vəsf edirdilər. İsmayıl ibn Yəsar isə göstərir ki, mərsiyə yaradıcılığında mərhumun itkisinin yaratdığı sarsıntıları qabarıq vermək daha vacibdir. Onun bizə gəlib çatən iki mərsiyəsi də şairin nə qədər istedadlı qələm sahibi olduğunu göstərir.

O həm də Şüubiyyə (Ərəblərə qarşı yönəlmis hərəkət) hərəkatının öncüllərindən biri olmuşdur. Şüubiyyə hərəkatı qeyri-ərəblərin

etdikdən sonra qonşusuyla danışmağa başlayır. Əl Məərrə Azərbaycan dilini bilmirdi, lakin 4 yaşında gözələrinin nurunu itirdiyinə görə özündə möhkəm yaddaş təbiiyyə etmişdi. Xətib yanına qayıtdıqda onların danışdıqlarını əzbərdən deyir və soruşur ki, bu hansı dildir? Xətib cavab verir ki, bu Azərbaycan əhalisinin dilidir və o, bu dili öz əsərində “Azəbi” dili adlandırır. “Azəbi dili” “Azərbaycan dili” ifadəsini XX əsrdə dilimizin kökünü, tarixini məqsədli olaraq dəyişdirmək istəyənlər tərəfindən “azəri” formasında verilibdir.

Digər tərəfdən Xümeyninin də adını xüsusi vurğulamalıyıq. Şərqsünas Heberman onu “bəynəlmiləlcə” adlandırdı, çünki o, insanlar arasında milli ayrı-seçkiliyə, bərabərsizliyə qarşı çıxır, bütün xalqların birliyi ideyasını irəli sürürdü. Bu müasir dövrdə multikulturalizm ənənəsinə uyğun gəlir.

– İbn Qüteybə deyirdi ki, “ələ bir məvali şair tapılmazdı ki, Azərbaycandan olmasın”. Belə çıxır ki, məvali şairlər təkcə Azərbaycandan idilər, yoxsa başqa yerlərdən gələn məvali şairlər də var idi?

– Əlbəttə ki, var idi. Biz bu faktı ona görə diqqət yetiririk ki, Yəqzan dəqiqlikdə məşhur olan bir kəsidir. Ərəb mənbələrində Yəqzanın adı çəkilərkən xüsusi qeyd edirlər ki, o hətta hər hansı məhsələ də bağlı araşdırma aparmamış onu öz əsərində qeyd etmirdi. Yəqzan dəqiqliklə qeyd edir ki, Mədinədə

məvalilərdən ələ bir şair yoxuydu ki, o, əslən Azərbaycandan olmasın. Əlbətdə ki, təkcə Mədinədə, yox başqa şəhərlərdə də məvalilər yaşayırdılar. Ehtimal ki, başqa millətlərdən də burada şairlər olmuşdur. Sadəcə olaraq Malik Mahmudovun əsas məqsədi yurdumuzun qədim ərəbdilli mədəniyyətini araşdırmaq olmuşdur.

– Nəyə görə ərəbdilli Azərbaycan şairləri əksər halda mədhiyyə və ya həcv yazırdılar? Bu özünümüdəfiə forması idi yoxsa həmin dövrün tələbi?

– Bu əsasən şairlərin öz maddi durumlarını təmin etmək istəyindən yaranırdı. Şairlər əmirlərə, qazilərə mədhlər yazıb, dolanışqlarını təmin edirdilər. Malik Mahmudov bu cəhətə də diqqət yetirir ki, nəyə görə ərəb cümlələrində, təzkirələrində məvali şairlərimizin bizə gəlib çatən şeirləri əsasən mədhlər və həcvlərdir. Düzdür, aralarında İsmayıl ibn Yəsarın kimi məhəbbət və siyasi mövzularda yazanlar da var idi, ancaq əsasən mədh və həcvlərə marağın olması diqqət çəkirdi. O, belə bir ehtimal irəli sürür ki, Ərəb poeziyasında o dövrdə janr olaraq mədhlər və həcvlər dəbdə olduğu üçün Ərəb təzkirə müəllifləri, cümlə toplayanlar yalnız mədh və həcvləri öz topluslarına daxil ediblər.

– Əgər ərəb dili, poeziyamıza, ümumiyyətlə, ədəbiyyatımıza hakim olmasaydı, sizcə, söz sənətimiz nə itərdi?

– Farsdilli, ərəbdilli ədəbiyyat tarixi zərurətdən irəli gəlirdi. Bizi geri qoyması məsələsinə gəlincə isə deyə bilərəm ki, yox. Çünki İslam dini elmin inkişafını həmişə dəstəkləyirdi. Peyğəmbər özü də deyirdi ki, elm çində də olsa onun ardınca gedin və ya beşikdən qəbirə qədər elm öyrənin. İslamı qəbul etmiş xalqların mədəniyyət sivilizasiyaları ümumişlaml mədəniyyəti əsasında yaranmışdı. Beləliklə, bizim sənətkarların ərəb-fars dilindəki əsərləri, şeirləri ümumşərq kontekstində diqqətə cəlb edirdi. Şərqdə bir qayda olaraq şeir-sənət dili fars, elm dili

isə ərəb kimi qəbul olunmuşdu. Yəni, Nizaminin və ya Xəqaninin fars dilində yazması bu cəhətdən təqdir olunurdu. Belə ki, onların əsərlərinin coğrafiyası genişləndirdi və farsdilli insanların tərəfindən də oxunurdu. Məsələn, Nəsimi Azərbaycan dilində çox gözəl şeirlər yazmasına baxmayaraq fars dilinə də müraciət edirdi. Əgər Nəsimi, fars dilində şeirlər yazmasaydı, Şərqi digər şair və alimləri onun əsərləriylə necə tanış ola bilərdilər? Digər tərəfdən də bizim şairlər sübut edirdilər ki, onlar başqa bir dildə də mükəmməl sənət əsərləri yarada bilərlər. Türkün təfəkkürü burada özünü geniş şəkildə göstərirdi. Ana dilində yazmasalar belə, türk təfəkkürünü, ruhunu qoruyub saxlayırdılar. Bu baxımdan Malik Mahmudovun monoqrafiyasında bir cəhət diqqəti xüsusilə cəlb edir. O, qeyd edirdi: “XII əsrdə poeziya aləmində təkcə ərəb və fars dili mübarizə aparmırdı, nümunələri əlimizə gəlib çatmasa da ən azı XII əsrin əvvəllərində Azərbaycanda türk dilində şeir yazıldığını inkare edilməz fakt kimi qəbul etmək lazımdır. Müxtəlif illərdə yazdığı hekayət, məktub və şeirləri 1111-1112-ci ildə bir yerə toplayıb məcmuə halına salan Məsud ibn Nəmdar öz dövründə geniş yayılmış elm sahələrindən danışarkən ərəbcə, farsca və türkcə şeirlər yazdığını xüsusi qeyd edir. Şübhəsiz ki, əslən kürd olan Məsudun türkcə şeir yazması həmin dövrdə bu sahədə ənənə və təcrübənin Azərbaycanda nə qədər qüvvətli olduğunu heç bir tərəddüd və mübahisəyə yer qoymadan inandırıcı surətdə bir daha təsdiq edir”. Nəmdar və başqaları türk dilində də yazıblar. Lakin o şeirlər bizə çatmayıb. Ərəb və fars dilində yazmaq ənənəsinin bir üstünlüyü daha geniş kütlələr arasında, başqa millətlərin də anladığı bir dildə yazmaq idisə, digəri onların dövrümüzə qədər gəlib çatması idi. Çünki Ərəb mənbələrində ancaq ərəbcə ədəbiyyat saxlanılırdı. Məhz bu üstünlüyün ərəb dünyası Xətib Təbrizini sevmişdi və ona böyük hörmət bəsləyirdi. Belə ki, o təhsilini bitirib Təbrizə qayıtdıqdan sonra yenidən səyahətə çıxır və 1067-ci ildə Bağdadda “Nizamiyyə” mədrəsəsində filoloji elmlərdən dərs deməyə başlayır. Həmçinin, Əlyazmalar qorunan kitabxananın da idarəsi ona həvalə olunur ki, bu da Xətibin elminin nə dərəcədə qiymətləndirilməsindən xəbər verir. Çünki, buraya qəbul olmaq çətin idi, müəllimləri Səlcuq hökmdarları şəxsən seçirdilər. Digər tərəfdən Xətib Təbrizi vəfat etdiyi zaman dəfnində bütün Bağdad iştirak edirdi və ərəb alimləri özləri də qeyd edirlər ki, bu alimin elmə, savadına olan rəğbət-dən irəli gəlirdi. Ərəb-fars dilinin əhəmiyyətindən danışarkən böyük vüqarla dəməliyə ki, Nizami, Xətib Təbrizi, Eynəlküzat Şərq mədəniyyətinin inkişafında da çox böyük rol oynayıblar. Bu gün onların yaradıcılığı Qərb alimlərini də müsbət mənada heyretə gətirir. Hətta mən bir faktı qeyd edirəm ki, Yaponların əcnəbi şairlər içərisində ən çox təqdir etdikləri Nizami yaradıcılığıdır. Yaponlar Nizami Gəncəvi yaradıcılığını çox sevirlər. Xətib Təbrizi barədə də qərb alimlərinin bir çox fikirləri vardır ki, bu fikirlərdə də biz onların alimi nə qədər yüksək dəyərləndirdiklərini bir daha görürük. Yəni, ərəbcə, farsca yazmaq əslində bizə nəşə qazandırır, çünki həmin abidələr qorunub, əlyazmaların bir neçə variantı dövrümüze qədər gəldi çatdı. Eynəlküzat və Sührəvərdinin yaradıcılığı da ərəb və fars dilində idi. Məhz bunun sayəsində Şərqdə üç ən böyük alimdən ikisi onlar idi. Biz bununla fəxr etməliyik ki, Şərqi üç filosofundan ikisi Azərbaycanlı idi. Əlbəttə ki, bir neçə əsri əhatə edən ərəb-farsca yazılan ədəbiyyatımızdan əsa dilimizdə qələmə alınmasını çox arzu edərdik, lakin realılığa da barışmaq lazımdır. Ən əsası odur ki, ərəb-fars dilində bizə çatən nümunələrdə milli ruh özünü büruzə verir. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, şairlərimiz əsərlərinin geniş ərəzidə oxunması, kütlələr arasında yayılması və gələcək nəsillərə çatması məqsədilə ərəb-fars dilində yazmağa üstünlük vermiş və ya buna məcbur olmuşlar.

Söhbətləşdi:
Cahan Seyidzadə